

převládla západní kulturní orientace a ta nedovolovala přehlížet církevní zákaz slovanské liturgie. Tak se začínalo s překladem bible od začátku. Dokazují to tzv. Vídeňské glosy (Jagićovy) z doby okolo r. 1100, tlumočící některá místa z Matoušova a Janova evangelia: jsou sice psány směsí staroslověštiny a češtiny, ale neshodují se s žádným známým textem staroslověnského biblického překladu. Stylistická nepracovitost Vídeňských glos svědčí o tom, že jejich autoru nešlo o překlad, ale jen o technickou oporu, protože biblické texty, které bylo třeba při bohoslužbách a v kázáních prostředkovat lidu, byly zprvu uchovávány pouhou pamětí a nebylo třeba je zapisovat. Tento fakt měl i dále vliv na volnější vztah tradovaného znění příslušných biblických textů k latinskému originálu. Projevuje se to ještě v nejstarším typu staročeského biblického překladu, zachovaném v *evangeliářích* (*Seitentetlském*, *Rajhradském* a *Vídeňském* ze 14. stol.) a v překladu biblické Knihy žalmů, tzv. žaltáře, jehož nejstarší znění je dochováno ve *Wittenberském žaltáři* ze 14. století. Volnější vztah k latinskému originálu se projevuje v nejstarších českých biblických překladech kladně, ve prospěch jejich literárních kvalit.

Překlady biblických textů vyvolané praktickou potřebou však brzy nestačily. Mohutný kulturní rozvoj našich zemí ve 14. století vyžádal si soustavný překlad všech čtyř evangelií (tzv. čtveroevangelia), ale spokojil se jím jen na krátkou dobu. Přes trvalé překážky, které církev kladla zejména formou zákazů snahám o překlad bible do národního jazyka, pokračovalo se v postupném překládání biblických knih a toto úsilí má z hlediska tehdejší politické i kulturní situace rysy nepochybně pokrokové, protože se jím dostávala neprivilegovaným vrstvám do rukou důležitá ideologická zbraň pro zápas s duchovní i světskou mocí. Není náhodné, že k překladu všech biblických knih a k jejich prvnímu svodu v úplnou českou bibli došlo právě v druhé polovině 14. století, kdy se objevují v kulturním životě Husovi předchůdci. Tato první redakce staročeského biblického překladu (reprezentovaná především *Drážďanskou* čili *Leskoveckou bibli*) byla již počátkem 15. století vystřídána redakcí další, jejíž vznik byl bezpochyby vyvolán silicím reformním hnutím. Ještě v první polovině 15. století došlo však k další, třetí redakci, a před koncem 15. století k redakci čtvrté, která vstoupila do prvních biblických tisků. O tom, jak se za husitství rozšířil zájem laiků o bibli, svědčí neobyčejně velký počet prepisů bible, které se nám z 15. století dochovaly.

Studium vývoje staročeského biblického překladu dává jedinečnou možnost proniknout k podrobnostem středověkého literárního myšlení na látce, která je k tomu z metodologického hlediska zvláště vhodná; lze tu sledovat zápas o české literární zvládnutí textů, které mají klíčový význam pro celou středověkou vzdělanost. Biblický sloh ovlivnil většinu dobové literární tvorby a biblická přísloví, úsloví a obraty obohatily i ústní lidovou slovesnost. I z hlediska jazykovědy je vývoj českého biblického překladu otázkou zvláštní důležitosti, neboť šlo o vytváření textů závazných, zejména pokud jde o terminologii.

Vybrané ukázky z bible uvádíme tak, abychom zachovali postupný vývoj českého biblického překladu od evangeliářů a žaltářů přes čtveroevangelium až k jednotlivým redakcím celé bible. Každé z těchto vývojových stadií tvoří zvláštní oddíl, v němž jsou ukázky seřazeny podle ustáleného pořadí biblických knih.

EVANGELIÁŘE

Názvem evangeliáře označujeme soubory většinou novozákonních úryvků (perikop), předepsaných jako součást mešního obřadu na jednotlivé neděle a svátky v pořadí tzv. církevního roku (začínal 4. nedělí před vánoce). Mešní obřad byl sice

latinský, ale zmíněné úryvky se čítávaly lidu v jeho jazyce a tvořily zpravidla východisko pro kázání, které po jejich čtení následovalo. Původně byl jejich obsah tradován lidu z paměti, takže šlo vlastně o část ústní slovesnosti. Literární památkou se evangeliáře stávaly tehdy, když byly zachyceny písemně, a tím se jejich text fixoval. Došlo k tomu v souvislosti s mohutným pronikáním českého jazyka do literární tvorby a s podstatným zvýšením celkové literární kultury v našich zemích.

Nejstarší typ překladu, již z první poloviny 14. století (třebaže rukopisy: *evangeliář Seitenstettský*, *Rajhradský* a *Vídeňský* jsou o něco mladší), uchovává ještě některé znaky ústního stylu, tedy znění z doby, kdy byly tyto texty tradovány ústně, bez zápisu. Mladší stadium, které již má ráz písemně tradovaných textů, představují ještě ve 14. století tzv. *Čtenie zimního času* a *Čtenie kněží Benešovy*.

(SYMBOLY EVANGELISTŮ)

V této pasáži ze starozákonní knihy Proroctví Ezechielova byl od prvokřesťanských dob spatřován předobraz mystických symbolů čtyř evangelistů (Matouše, Marka, Lukáše a Jana, s nimiž spojovány symboly člověka, lva, vola a orla; srov. staročeskou symbolickou báseň Kocovník, náš Výbor I, s. 427n.). Tyto symboly, odtud převzaté, byly uměle odvozovány z počátečních veršů jednotlivých evangelií. Čtení této perikopy bylo zařazeno do mešní obřadu na den sv. Marka (25. dubna) proto, že jde o jednoho z evangelistů.

Den sv. Marka. – Epištola Ezechiele (Ezech. 1,10-14)

(10) Podobnost obličejů čtvera: tvář člověčí a tvář lvová na pravici jejich čtvera a tvář volová na levici jejich čtvera a tvář orličí nad nimi čtvera. (11) A tváří jejich a peří jejich zdvižené na vrch; dvě pěře každého spojeny byly a dvě přikrývaly těla jejich, (12) a jedno všeliké z nich před tváří svou chodíše; kdež bíše duch náramný, tudy chodíchu, aniž se navracováchu, když chodili. (13) A podobnost obličejů zvířat a vzhledení jejich jakžto uhlé ohnivého hořícího a jakžto obezřění lampové. A to bíše vidění běžající prostřed zvířat, stvění ohně a z ohně bleskot vycházejí. (14) A zvířata jdíechu a vracováchu se v podobnost blesku blýskajícímu.

10 *podobnost* podobenství (similitudo); *lvová* lví; *jejich čtvera*: tj. čtyř zvířat z Ezechielova vidění, která se stala symbolem čtyř evangelistů – 11 *peří* perutě, křídla; *na vrch* vzhůru; *pěře* (duál) perutě – 12 *jedno všeliké* každé; *před tváří svou* přímo vpřed; *chodíše... chodíchu* (imperf.) chodilo... chodili; *duch náramný* prudký závan ducha (impetus spiritus) – 13 *vzhledení* vzhled, tvářnost; *obezřění* vzhled; *stvění* stkvění, záře; *bleskot* blesk (fulgur) – 14 *jdíechu a vracováchu se* (imperf.) chodila a navracela se; *v podobnost* podobně jako

(SMRT JANA KŘTITELE)

Biblické vyprávění o Janu Křtiteli a Salome, vřazené do mešního obřadu na den Stětí Jana Křtitele (29. srpna), bylo u nás už ve 14. století známo nejen přímo z bible, ale i z Pasionálu. Poskytovalo i oblíbený motiv výtvarnému umění a v literatuře patří k nejzpracovávanějším biblickým motivům až do nové doby.

Historičnost tohoto vyprávění popírá židovský historik z 1. století n. l. Josephus Flavius, časově bližší události než evangelia, a to zprávou, že Herodes dal popravit Jana z obavy, aby Jan nevyvolal lidové povstání. Mimoto v době Janovy popravy nežila už Salome na Herodově dvoře, protože byla už dávno provdána za iturejského vládce Filipa.

(Marek 6,17-29)

(17) V onom časi poslal Herodes i jal Jana i pustil ho v žalář pro Herodiadem, svého bratra ženu Filipovu, již bieše pojal. (18) Nebo dieše Jan: „Nelzěť jest jmieti ženy bratra tvého.“ (19) Tehdyž Herodias nepřějieše mu i chtieše tajně zabiti ho, a nemožieše. (20) Ale Herodes báše sě Jana, věda jej pravého i svatého; i chováše ho a rád poslúcháše ho. (21) A když bezděčný den přide, Herodes učini hod kniežatóm a jiným, pamět svého narozenie. (22) A když vnide dci té Herodiadis i metáše sě otcu i všem kvašanóm, král vecě: „Pros na mně, co chceš, dám tobě.“ (23) I přísěže: „Jakž, chceš-li, puol mého královstvie.“ (24) Když vynide, povědě mateři: „Co uproši?“ Vecě jiej: „Hlavu Janovu.“ (25) A když vnide, inhed počě rúče prositi hlavy svatého Jana u krále řkúci: „Daj mi hlavu Janovu, chci jiej!“ (26) Leče sě král, pro přísahu i pro hostě nerodě ji smútiti, (27) ale poslav káza přiněsti hlavu jeho na okříně. I stě hlavu jeho v žalári (28) i přinese hlavu jeho i da ji dievcě a dievka da mateři svéj. (29) To uslyšěvše učenníci jeho, přisedče, i vzěchu tělo jeho i položichu to v novém hrobu.

17 *Herodes*: Herodes Antipas, od r. 4 př. n. l. vladař v Galileji; *Jana*: Jana Křtitele, od r. 26 n. l. působil jako prorok; *pustil* vsadil; *pro Herodiadem* (lat. akuz.) pro Herodiadu, dceru nevlastního bratra Herodova Aristobula; *bieše pojal* (plqperf.) byl pojal za manželku – 18 *dieše* (imperf.) říkal; *nelzěť jest jmieti*...: podle zákona Mojžíšova, závazného pro Židy (srov. Lev. 18,16 a 20,21) – 20 *pravého* spravedlivého; *chováše* chránil – 21 *bezděčný* příhodný (opportunus); *hod* hostinu – 22 *vnide* (aor.) vešla, vstoupila; *dci té Herodiadis* (lat. gen.): Salome; *metáše sě* (imperf.) tančila; *kvašanóm* účastníkům hostiny – 23 *přísěže* (aor.) přísáhl, zapřísáhl se – 24 *vynide* (aor.) vyšla; *co uproši* oč poprosím, mám poprositi – 25 *rúče* rychle, hbitě – 26 *nerodě ji smútiti* nechtěje ji zarmoutit – 27 *na okříně* na mise, na podnose; *stě* (aor.) sfal, dal stít – 29 *učenníci jeho*: mínění učedníci, přívrženci Janovi; *vzěchu*... *položichu* (aor.) vzali, položili

Podobenství o rozséváči, obsažené vedle evangelia Lukášova i u Matouše a Marka, stalo se zdrojem přirovnání kazatelské činnosti a setby i v jiných novozákonních textech, především v listech apoštola Pavla. Čtení této pasáže je předepsáno jako součást mešního obřadu na tzv. 1. neděli po devítníku, tj. 8. neděli před velikonoce, která připadá na dobu mezi 25. lednem a 28. únorem. Na jihu, kde mešní rituál vznikl, začínají skutečně v tu dobu jarní polní práce.

Ukázku uvádíme paralelně ze Seitenstettského evangeliáře, který představuje nejstarší typ evangeliního textu, a ze Čtenie zimního času, kam byl pojat text čtveroevangelní.

(Luk. 8,4-15)

(4) Kehdyže sbor veliký z měst k Ježíšovi blížiechu sě, povědě rovenstvie:

(5) „Vyšel, jenž sěje siemě své. A když vsievá, jedno padlo podlé cěsty; i potlačeno jest a ptáci s nebe sněchu to.

(6) A jiné pade na skálu; vzejda, i shorě, nebo nemějieše vláhy.

(7) A jiné pade mezi trnie; spolu rosta trnie zahubi to.

(8) A jiné padlo na zemi dobrú; a rosta učini plodu stokrát více.“ To pověděv voláše: „Jenž má uši slyšeti, slyš!“

(9) Tázáchu jeho učenníci, kaká by to pověst byla.

(10) Jimžto on odpovědě: „Vám jest dáno poznati věst královstvie božieho, ale jiným u pověstech, aby vidúc neviděli a slyšiece nerozuměli.

(11) A jest ta pověst: Sémě jest slovo božie.

(12) Ješto vedlé cěsty: to sú ci, jež poslúchají, a ďábel běre slova z jich

(4) A když sebra sě mnohý zástup a z měst k němu sě bráchu, povědě k nim skrzě příklad:

(5) „Vyšel jest, kto rozsievá, chtě sieti siemě své. A když rozsievá, některé jest padlo podlé cěsty; i utlačeno jest a ptáci nebeščí to jsú zobali.

(6) A jiné jest padlo na skálu; a zarodiv sě, i usvadlo, nebo jest nejmělo vláhy.

(7) A jiné jest padlo mezi trnie; a když jest trnie spolu vzrostlo, udusilo jest je.

(8) A jiné jest padlo v dobrú zemi; a zarodiv sě učinilo jest úžitka stokrát tolikéž.“ To pověděv zavola: „Ktož jmá uši k slyšení, slyš!“

(9) I tázáchu jeho jeho učedníci, který by byl ten příklad.

(10) Jimžto on vecě: „Vám jest dáno znáti tajemstvie králevstvie božieho, ale jiným u pověstech, aby vidúce neviděli a slyšiece nerozuměli.

(11) I jest tento příklad: Siemě to jest slovo božie.

(12) A to, kteréž jest podlé cěsty, to jsú ti, ješto slyšie slovo božie;

srdce, aby nebyli spaseni věřiece.

(13) A jež na skále: ješto slyšiece u veselí přijeli slovo, a ti kořenie nejmají, nebo na čas věrie a v času pokušeném otejdú.

(14) A ješto v trnie upadlo: ti sú, jež slyšie, a u myšlení sbožie i v rozkoši chodiece zalknú sě; ti nenesú plodu.

(15) Ale ješto na dobrou zemi: ti sú, jež srdcem dobrým a šlechetným slovo božie obdržie a plod nesú u pokoji.“

pak přijda ďábel pochyťí slovo z jich srdcí, aby věřiece nebyli spaseni.

(13) A to, ješto pade na skálu, to jsú ti, že když uslyšie, s radostí přijmú slova, ale nejmají kořene, že na čas věrie a na čas u pokušení odstúpie.

(14) A to, ješto mezi trnie upadlo, to jsú ti, ješto uslyšie, ale pro péči bohatstvie a pro rozkoš svého života otejdúce to udušie i nepřinesú úžitka.

(15) A to, ješto v dobrou zemi upadlo, to jsú ti, ješto uslyšiec slovo, i držie je v dobrém i v šlechetném srdci a úžitek nesú v utrpení.“

4 sbor shromáždění, zástup; rovenstvie podobenství – 5 pollačeno/utlačeno pošlapáno/ušlapáno; sněchu (aor.) snědli – 6 vzejda když vzešlo; zarodiv sě když vzkličilo; shoř (aor.) bylo spáleno, uschlo; usvadlo uvadlo – 9 pověst podobenství – 10 věst tajemství (mysterium) – 12 ci (dial.) ti; pochyťí uchopí, odejme – 13 v času pokušeném v čase pokušení – 14 u myšlení sbožie v myšlenkách na bohatství – 15 obdržie zachovájí

(CHVÁLA LÁSKY)

Apoštolské listy (epištoly) tvoří zvláštní oddíl Nového zákona. Jsou adresovány jednotlivým prvokřesťanským obcím i jednotlivcům, některé i křesťanům obecně. Jejich poslání je většinou učitelské a forma listu bývá v nich pouhým rámcem i pro pojednání širšího rozsahu, jak to bylo běžné v řecké a římské literatuře. Většina epištol je tradičně připisována apoštolu Pavlovi. Uváděný úryvek z 1. listu apoštola Pavla Korintským se četl 3. neděli po devítníku (neboli 1. neděli postní), tj. 6. neděli před velikonoce.

Třetí neděle po devítníku. – Epištola svatého Pavla Korintským píše (1 Kor. 13,1-13)

(1) Bratříce! Bych jazyky lidskými mluvil i andělskými, a milosti nemaje, učiněn sem jakžto měd, jenž zvučí, anebo cymbala znící. (2) A jestliže budu mieti proroctví a poznal bych tajemnost všicku i všecko umění, a jestliže budu mieti vieru všecku, tak abych hory převracel, a milosti mieti nebudu, nic nejsem. (3) A jestliže bych rozdál v krmě chudým všecken nadbyt můj, a jestliže bych dal tělo mé tak, abych hořal, a milosti mieti

nebudu, nic mi nenie prospěšno. (4) Milost pokorná jest, milostivá jest. Milost nenenávidí, nenadýmá se, nečiní protivenství, nenie závistivá, (5) nenie obojetná. Nehledá, čsož její jest, nedrážní, nemyslí zlého, (6) neraduje se křivdě, ale raduje se pravdě. (7) Všeckno snese, všemu věří, všemu ufá, všemu strpí. (8) Milost nikdy nesejde, leč proroctví vynde, leč jazykové přestanú, leč uměnie zkaženo bude. (9) Nebo zjevně poznávamy a zjevně prorokujemy. (10) Ale když přide, čsož dokonalé jest, vyprázdněno bude, čsož z česti jest. (11) Když sem byl malým, mluvil sem jako malý, smyslel sem jako malý a myslil sem jakžto malý. Ale když učiněn sem muž, vypráznil sem to, jenž byly malého. (12) Vidímy nynie skrze zrcadlo v přeludě, ale tehdy obličejem v obličej. Nynie poznávám zjevně, ale tehdy poznám, jakžto poznán jsem. (13) Ale nynie přebývají viera, nádeje a milost, to troje; ale větší jich jest láska.

1 *bratřice* bratří; *bych* kdybych; *a milosti* ale lásky; *cymbala* zvonec – 2 *tajemnost* tajemství – 3 *v krmě* na pokrm, k nasycení; *nadbyt* majetek, zvl. movitý (facultates) – 5 *obojetná*: chybný překlad lat. *ambitiosa* = ctižádostivá; *nedrážní* neroztrpčuje se, nepopuzuje se – 7 *ufá* doufá, naděje se – 8 *nesejde* nepomine; *leč... vynde* i když pomine – 9 *zjevně* chybný překlad lat. *ex parte* = z části (srov. v. 10) – 10 *vyprázdněno* odstraněno; *z česti jest* je částečné, nedokonalé – 11 *myslel sem* chápal jsem, měl jsem rozum (sapiebam) – 12 *v přeludě* skrze podobenství (in aenigmate) – 13 *přebývají* zůstávají, trvají

ŽALTÁŘE

Žaltář, tj. biblická Kniha žalmů, je sbírka 150 starozákonních kultických hymnů, pocházejících z různých dob a od různých autorů. Řada žalmů je spojována s určitými autorskými jmény, především se jménem izraelského krále Davida, jde však o tradici poměrně pozdní, a proto nespolehlivou. Některé žalmy připisované Davidovi bývají, rovněž tradičně, uváděny i v souvislost s některými konkrétními situacemi jeho života (např. zde otištěný žalm 50 jako výraz Davidova pokání nad usmrcením Uriášovým). Žaltář převzala jako celek také křesťanská církev k bohoslužebným účelům i jako modlitební knihu k soukromé potřebě jednotlivců. O oblibě žalmů od prvokřesťanských dob svědčí to, že žaltář byl překládán již do latiny daleko hojněji než ostatní starozákonní knihy. Míra obliby žaltáře u nás je patrna i ze staročeského překladu, který prokazatelně existoval daleko dříve než jeho první dochovaný zápis (tzv. *Wittenberský žaltář* z 2. třetiny 14. stol.). Byla to zároveň prvá z biblických knih, která byla u nás soustavně přeložena: překlad byl vyvolán potřebou ženských klášterů, protože řeholnice nebyly vzdělány v latině.

ŽALM 1

(1) Blažený muž, jenž nepostúpil po radě nemilostivých a na cestě hříšných nestál a na stolici poškvřenéj nesedal, (2) ale v zákoně božiem vôle jeho, a v jeho zákoně mysliti bude ve dne i v noci. (3) I bude jako dřevo,